

УДК 595.792:595.752 (292.485:477)

О. Г. Зубенко

ДО ВИВЧЕННЯ АФІДІЇД (HYMENOPTERA: APHIDIIDAE) НА ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

На території Центрального Лісостепу України за результатами зборів 2010-2013 р. виявлено 29 видів афідіїд (Hymenoptera: Aphidiidae) з 9 родів, які є первинними паразитами попелиць. За кількістю видів домінує рід *Aphidius* – 13 видів. Під *Lysiphlebus* представлений 5 видами, *Vinodoxys* та *Praon* – по 3 види. Роди *Adialytus*, *Diaeretiella*, *Ephedrus*, *Lipolexis*, *Trioxys* представлені одним видом кожний.

Види *Aphidius megourae* Starý, *A. phalangomyzi* Starý, *Praon necans* Mackauer, *Trioxys tanaceticola* Starý в досліджуваному регіоні виявлені вперше.

Ключові слова: Aphidiidae, паразити попелиць, Центральний Лісостеп України.

Постановка проблеми, аналіз останніх публікацій. Одними з небезпечних шкідників сільськогосподарських культур в усіх ґрунтово-кліматичних зонах України є попелиці (Aphididae) [3]. Протягом вегетації злакових, олійних та овочевих культур попелиці заселяють майже 30%, а в осередках – 50-70%, подекуди до 100% рослин у кількості 5-18, максимально 30-60 особин на рослину. Хоча розвиток цих шкідників стримується природними чинниками (погодні умови, діяльність ентомофагів, ентомофторові захворювання тощо), їхня чисельність у ценозах культурних рослин інколи є доволі високою [7].

Афідофаги регулюють чисельність попелиць, що створює передумови розвитку біологічного методу боротьби із цією групою шкідників. До розробки критеріїв ефективності афідофагів ми підходимо з урахуванням знання їх видового складу, біологічних і біоценотичних характеристик, динаміки чисельності як самих попелиць, так і їх ентомофагів [5]. До групи спеціалізованих консументів попелиць належать паразитичні комахи (Hymenoptera, Aphidiidae), що відіграють помітну роль у регуляції їх чисельності у природних ценозах [4].

До недавнього часу афідіїди були мало вивчені і досі досліджені нерівномірно. Спеціальні дослідження афідіїд на території Центрального Лісостепу України до 2008 р. не проводились [8]. За даними М. О. Калюжної (2010) окремі відомості про афідіїд України є в роботах Іванова П. (1896, 1925), Білановського І.Д. (1938), Теленги Н.А. (1948, 1950), Федотової К.М., Ряховського В.В. (1954), Стари П. (1961, 1962), Адашкевич Б. П. (1971), Берест З.Л. (1980). У цих публікаціях увага в основному зосереджується на прикладних аспектах використання окремих видів афідіїд та інших комах-ентомофагів у біологічному методі боротьби з попелицями [1, 9]. Є роботи узагальнюючого характеру з відомостями про видовий склад, поширення та трофічні зв'язки афідіїд фауни колишнього СРСР (Starý, 1965; Ахвледиани, 1983, Тобиас, Кириак, 1986) [2]. У 1990-х роках дані про афідіїд зустрічаються в регіональних описах біорізноманіття (Зерова та ін, 1996; Мовчан, 1997). Дані про видове різноманіття афідіїд у природних стаціях на території Центрального Лісостепу частково наведені в роботах Калюжної М. О. (2010, 2013) та Калюжної М. О., Зубенко О. Г. (2013) [6].

Мета статті – дослідження афідіїд на території Центрального Лісостепу України.

Методика

Матеріалом для дослідження слугували збори афідофагів на території Центрального Лісостепу протягом 2010-2013 р. (рис. 1). Для дослідження було обрано одинадцять основних місць збору: 1) заплавні луки – відкрита ділянка низького травостою з домінуванням злаків, між річкою і хвойним лісом. Ділянка добре

освітлюється сонцем, підпадає під постійний помірний антропогенний вплив; 2) екотон між листяним лісом та ділянкою суходільних луків. Ростуть злаково-бобові трави, місцями чагарники; 3) низинні луки – волога низина, що вкрита злаковими, осоковими та зрідка бобовими і зонтичними рослинами. Зустрічаються поодинокі чагарники; 4) переліг, густо вкритий багаторічними високими травами із домінуванням полинів, деревію, королиці, злинок та звіробою. Нижній ярус представлений негустим різнотрав'ям; 5) негустий переліг, де домінує осот польовий та еспарцет; 6) негустий переліг на піщаних ґрунтах, де домінує молочай кипарисоподібний; 7) відкритий схил балки, добре освітлюється сонцем, вкритий бобово-злаковим різнотрав'ям; 8) схил балки в густій тіні дерев, вкритий незначним шаром опалого листя та злаково-бобовими рослинами, поодинокі зустрічаються чагарники; 9) відкритий крутий схил балки, добре освітлюється сонцем, вкритий ковилово-злаковою рослинністю; 10) відкрита ділянка травостою з рослинністю суходільних луків. Ділянка добре освітлюється сонцем і піддається помірному антропогенному навантаженню; 11) екотон між агроценозом та відкритою прилеглою територією, добре освітлена ділянка із переважанням рослин з родини складноцвіті.

Імаго афідід збирали методом виведення із заражених попелиць-хазяїв за загальноприйнятою методикою [10]. Загалом було зібрано 2023 екземплярів афідід.

Польові дослідження супроводжувалися вивченням видового складу попелиць та їх ентомофагів у природних стаціях, а також видового складу флори, з рослинами якої трофічно пов'язані попелиці. У визначенні видового складу попелиць допомогу надавав к.б.н. В. В. Журавльов, афідід визначали М. О. Калюжна та к.б.н. А. Г. Котенко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України). У визначенні видового складу флори допомогу надала к.б.н., доц. В. В. Осипенко (ІНІ природничих наук, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького).

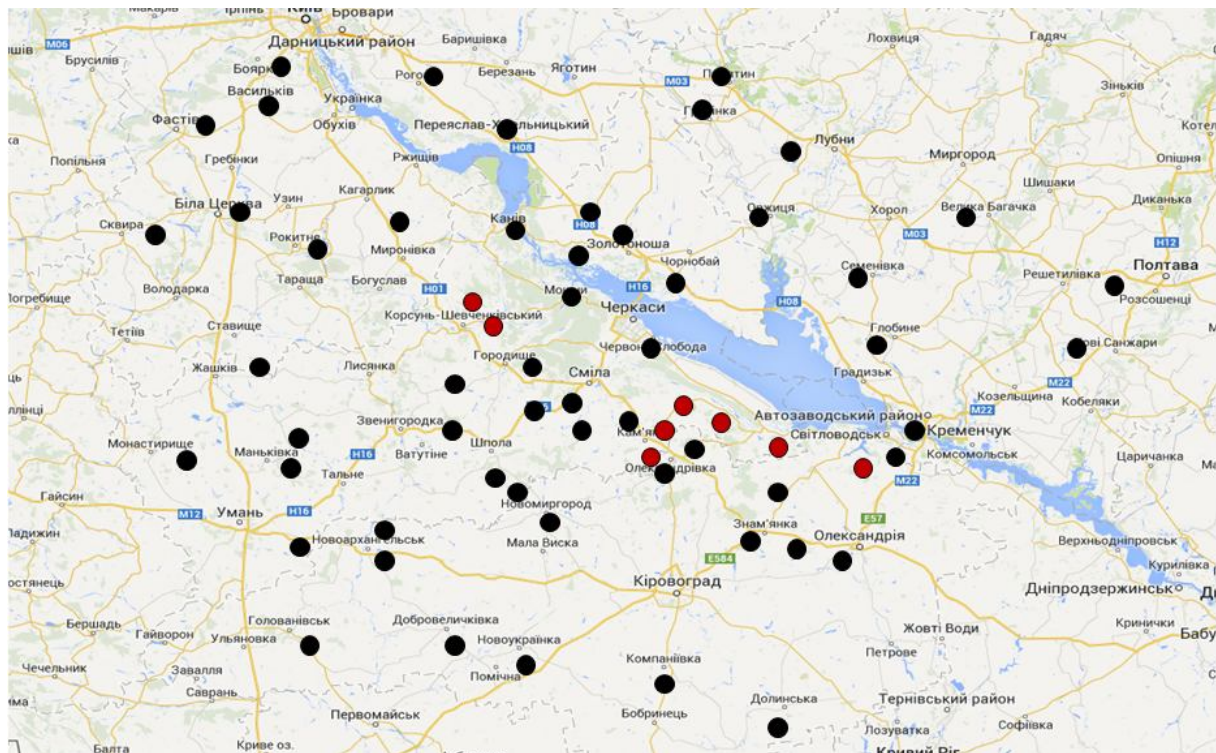

Рис. 1. Місця збору матеріалу

Результати та їх обговорення

На території Центрального Лісостепу України із 86 видів попелиць нами було виведено 29 видів афідіїд (Hymenoptera: Aphidiidae) з 9 родів. Види *Aphidius megourae* Starý, *A. phalangomyzi* Starý, *Praon necans* Mackauer, *Trioxys tanaceticola* Starý в досліджуваному регіоні виявлені вперше.

Видовий список афідіїд (Hymenoptera: Aphidiidae) та їх хазяїв на території Центрального Лісостепу України

Підродина Ephedrinae

Ephedrus plagiator (Nees, 1811) – на *Sitobion avenae* (F.)

Підродина Prainaе

Praon flavinode (Haliday, 1833) – на *Macrosiphoniella absinthii* (L.), *M. millefolii* (De Geer), *M. tanacetaria* (Kalt.)

Praon necans Mackauer, 1959 – на *Rhopalosiphum nymphaeae* (L.)

Praon volucre (Haliday, 1833) – на *Brachycaudus cardui* (L.), *Hyalopterus pruni* (Geoff.), *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan

Підродина Aphidiinae

Adialytus ambiguus (Haliday, 1834) – на *Aphis fabae* Scop.

Aphidius absinthii Marshall, 1896 – на *Macrosiphoniella absinthii* (L.), *M. artemisiae* (B. d F.), *M. oblonga* (Mordv.), *Uroleucon jaceae* (L.), *U. sonchi* (L.)

Aphidius avenae Haliday, 1834 – на *Sitobion avenae* (F.)

Aphidius ervi Haliday, 1834 – на *Aphis fabae* Scop., *Acyrtosiphon malvae* (Mos.), *Sitobion avenae* (F.)

Aphidius funebris Mackauer, 1961 – на *Uroleucon cichorii* (Koch), *U. jaceae* (L.), *U. sonchi* (L.)

Aphidius matricariae Haliday, 1834 – на *Brachycaudus cardui* (L.)

Aphidius megourae Starý, 1965 – на *Megoura viciae* Buckt.

Aphidius phalangomyzi Starý, 1963 – на *Macrosiphoniella oblonga* (Mordv.)

Aphidius rhopalosiphi de Stefani-Perez, 1902 – на *Capitophorus carduinus* (Walk.), *Sitobion avenae* (F.), *Schizaphis graminum* (Rond.)

Aphidius sonchi Marshall, 1896 – на *Hyperomyzus lactucae* (L.)

Aphidius tanacetarius Mackauer, 1962 – на *Macrosiphoniella tanacetaria* (Kalt.)

Aphidius urticae Haliday, 1834 – на *Macrosiphoniella artemisiae* (B. d F.)

Aphidius uzbekistanicus Luzhetskii, 1960 – на *Metopolophium dirhodum* (Walk.)

Aphidius sp. – на *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan

Diaeretiella rapae (M'Intosh, 1855) – на *Brevicoryne brassicae* (L.)

Lysiphlebus cardui (Marshall, 1896) – на *Aphis fabae* Scop., *A. jacobaeae* Schrank, *Brachycaudus cardui* (L.), *B. tragopogonis* (Kalt.), *Capitophorus carduinus* (Walk.), *Macrosiphoniella sanborni* (Gill.), *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan, *Uroleucon sonchi* (L.), *Xerobion cinae* (Nev.)

Lysiphlebus confusus Tremblay et Eady, 1978 – на *Aphis craccae* L., *A. craccivora* Koch, *A. fabae* Scop., *Brachycaudus tragopogonis* (Kalt.), *B. cardui* (L.), *Cirsia acathoides* Scop., *Capitophorus carduinus* (Walk.), *Macrosiphoniella sanborni* (Gill.), *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan, *Uroleucon sonchi* (L.), *U. jaceae* (L.), *Xerobion cinae* (Nev.)

Lysiphlebus fabarum (Marshall, 1896) – на *Acyrtosiphon pisum* (Harr.), *Acyrtosiphon* sp., *Aphis affinis* Del Guerc., *A. craccae* L., *A. craccivora* Koch, *A. fabae* Scop., *A. fabae evonymi* (F.), *A. hieracii* Schrank, *A. gossypii* Glov., *A. grossulariae* Kalt., *A. intybi* Koch, *A. rumicis* L., *A. sambuci* L., *A. salviae* Walk., *A. scabiosae* Schrank, *A. symphyti* Schrank, *A. plantaginis* Goeze, *A. urticata* Gmelin, *A. valerianae* Cowen, *A. verbasci* Schrank, *Aphis* sp., *Brachycaudus tragopogonis* (Kalt.), *B. cardui* (L.), *B. helychrysi*

(Kalt.), *B. lychnidis* (L.), *B. populi* (Del Guer.), *Brevicoryne brassicae* (L.), *Capitophorus carduinus* (Walk.), *Cirsia acathoides* Scop., *Coloradoa tanacetina* Walk., *Macrosiphoniella millefolii* (De Geer), *M. sanborni* (Gill.), *Macrosiphum albifrons* Essig, *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan, *Rhopalosiphum nymphaeae* (L.), *Uroleucon achilleae* (Koch.), *U. obscurum* (Koch.), *U. jaceae* (L.), *U. taraxaci* (Kalt.), *U. solidaginis* (F.), *U. sonchi* (L.), *Sitobion avenae* (F.), *Schizaphis graminum* (Rond.), *Xerobion cinae* (Nev.)

***Lysiphlebus fritzmuelleri* Mackauer, 1960** – на *Aphis craccae* L.

***Lysiphlebus* sp.** – на *Aphis fabae* Scop.

Підродина Триохунае

***Binodoxys acalephae* (Marshall, 1896)** – на *Aphis craccae* L., *A. craccivora* Koch

***Binodoxys angelicae* (Haliday, 1833)** – на *Aphis craccae* L., *A. craccivora* Koch

***Binodoxys centaureae* (Haliday, 1833)** – на *Uroleucon cichorii* (Koch)

***Trioxyus tanaceticola* Starý, 1971** – на *Metopeurum fuscoviridae* Stroyan

***Lipolexis gracilis* Förster, 1862** – на *Aphis craccivora* Koch, *A. fabae* Scop.

Серед афідіїд за кількістю видів виділяється рід *Aphidius*, що нараховує 13 видів. Рід *Lysiphlebus* представлений 5 видами, *Binodoxys* та *Praon* – по 3 види. Роди *Adialytus*, *Diaeretiella*, *Ephedrus*, *Lipolexis*, *Trioxyus* представлені одним видом кожний.

Для багатьох афідіїд характерна біотопічна приуроченість, яка визначається в основному трофічною спеціалізацією попелиць-хазяїв (Давидьян, 2007). Види *Adialytus*, *Lysiphlebus*, *Lipolexis*, *Diaeretiella* розвиваються на попелицях на трав'янистих рослинах луків і полів. Окремі представники *Praon* та *Ephedrus* паразитують на попелицях водних, або навколоводних рослин.

Ступінь зараження паразитами їх хазяїв неоднаковий. Серед виявлених видів первинних паразитів найбільшою ефективністю (заражають значну кількість видів попелиць) вирізняються 7 видів: *Lysiphlebus confusus* найвищий відсоток зараження відмічали в колонії *Aphis craccivora* на *Eryngium campestre* (с. Мельники, Чигиринський район, Черкаська область, 15.07.2010), *L. cardui* переважає у колоніях *Brachycaudus cardui* (L.) Окремі колонії на *Cirsium arvense* були заражені на 63-67% (с. Бірки, Олександрівський район, Кіровоградська область, 25.07.2010), *L. fabarum* найвищий відсоток зараження показав у колоніях *Aphis craccivora* на *Onobrychis vicifolia* та *Medicago sativa*. Відсоток зараження становив 85-92%. Траплялися окремі колонії, коли відсоток зараження становив 98% (с. Мельники, Чигиринський район, 6.07.2012). *Aphidius absinthii* найбільш ефективний у знищенні *Macrosiphoniella absinthii*. Сильне зараження колоній відмічали на *Artemisia absinthium* (с. Медведівка, Чигиринський район, 30.06.2012). Відсоток зараження в окремих колоніях становив 87%, *Aphidius funebris* найбільший відсоток зараження 72% відмічали у колоніях *Uroleucon cichorii* (с. Мельники, Чигиринський район, 15.06.2013). *Praon volucre* найбільш ефективний у знищенні *Hyalopterus pruni* на *Phragmites communis*, відсоток зараження становив 48% (с. Дабівка, Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область, 27.06.2012).

Висновки

На території Центрального Лісостепу України виявлено 29 видів афідіїд (Hymenoptera: Aphidiidae) з 9 родів, які є первинними паразитами попелиць. Види *Aphidius megourae* Starý, *A. phalangomyzi* Starý, *Praon necans* Mackauer, *Trioxyus tanaceticola* Starý в досліджуваному регіоні виявлені вперше. Серед афідіїд за кількістю видів виділяється рід *Aphidius*, що нараховує 13 видів. Рід *Lysiphlebus* представлений 5 видами, *Binodoxys* та *Praon* – по 3 види. Роди *Adialytus*, *Diaeretiella*, *Ephedrus*, *Lipolexis*, *Trioxyus* представлені одним видом кожний. Отримані дані носять попередній характер. Ймовірно, що подальші дослідження розширять уявлення про різноманіття афідіїд цього регіону.

Література

1. Адашкевич Б. П. Массовое разведение гороховой тли (*Acyrtosiphon pisum* Harr.) и ее паразитов (Hymenoptera: Aphidiidae) / Б. П. Адашкевич, Н. А. Попов // Биологическая защита плодовых и овощных культур. Кишинев. — 1971. — С. 6–7.
2. Берест З. Л. Энтомофаги, регулирующие численность листовых злаковых тлей на полях пшеницы степной зоны Правобережья УССР / З. Л. Берест // Вестник зоологии. — 1980. — № 5. — С. 84–87.
3. Божко М. П. Тли кормовых растений / М. П. Божко. — Харьков : Вища школа, 1976. — 136 с.
4. Давидьян Е. М. Сем. Aphidiidae // Определитель насекомых Дальнего Востока России / А. С. Лелей. — Т. 4. Сетчатокрылообразные, скорпионницы, перепончатокрылые. Ч. 5. — Владивосток : Дальнаука, 2007. — С. 192–255.
5. Воронин К. Е. Эффективность природных популяций энтомофагов тлей на зерновых культурах / К. Е. Воронин, Г. А. Пукинская, А. И. Лахидов // Биоценологическое обоснование критериев эффективности природных энтомофагов. Сборн. научн. трудов ВИЗР. — Л., 1983. — С. 31–43.
6. Kaliuzhna M. O. Aphidiid wasps (Hymenoptera, Aphidiidae) parasitizing aphids on herbaceous legumes (Fabaceae) in the Central Wood-and-Steppe Zone of Ukraine / M. O. Kaliuzhna, O. G. Zubenko // Vestnik Zoologii. — 2013. — Т. 47, № 5. — Р. 395–407.
7. Кириак И. Г. Возможности снижения численности паразитов хищников тлей на озимой пшенице / И. Г. Кириак // Фауна и экология энтомофагов. — Кишинев : Штиинца, 1982. — С. 42–50.
8. Маринич О. М. Фізична географія України / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. — К. : Знання, 2005. — С. 259–263.
9. Теленга Н. А. К вопросу об использовании паразитов семейства Aphidiidae в борьбе с мигрирующими тлями / Н. А. Теленга // Науч. тр. ин-т энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Вып. 2. — С. 199–209.
10. Starý P. Biology of aphid parasites (Hymenoptera: Aphidiidae) with respect to integrated control / E. Schimitschek. — The Hague : W. Junk, 1970. — 643 p. — (Ser. entomologica ; Vol. 6).

Аннотация. *Зубенко О. Г. Видовое разнообразие афидиид (Hymenoptera: Aphidiidae) паразитов тлей на территории Центральной Лесостепи Украины. На территории Центральной Лесостепи Украины по результатам сборов 2010-2013 г. обнаружено 29 видов афидиид (Hymenoptera: Aphidiidae) из 9 родов. По количеству видов доминирует род Aphidius – 13 видов. Род Lysiphlebus представлен 5 видами, Binodoxys и Praon – по 3 вида. Виды Aphidius megourae Starý, A. phalangomyzi Starý, Praon necans Mackauer, Trioxyx tanaceticola Starý в исследуемом регионе обнаружены впервые.*

Ключевые слова: *Aphidiidae, паразиты тлей, Центральная Лесостепь Украины.*

Summary. *Zubenko O. G. Species diversity of aphid parasites (Hymenoptera: Aphidiidae) on the territory of Central Forest-steppe of Ukraine. As a result of material collection in 2010-2013 on the territory of Central Forest-steppe of Ukraine 29 aphidiid species (Hymenoptera: Aphidiidae) from 9 genera were found. In investigated region Aphidius megourae Starý, A. phalangomyzi Starý, Praon necans Mackauer, Trioxyx tanaceticola Starý are recorded for the first time.*

Among identified aphidiids the largest number of species belongs to the genus Aphidius (13 species); genus Lysiphlebus is represented by 5 species; Binodoxys and Praon – by 3 species each, genera Adialytus, Diaeretiella, Ephedrus, Lipolexis, Trioxyx – by one species each.

Many aphidiids have habitat preferences, which are mainly determined by trophic specialization of hosts. Species of Adialytus, Lysiphlebus, Lipolexis, Diaeretiella most frequently infest aphids on herbaceous plants, meadows and fields; some species of Praon and Ephedrus are parasites of aphids on aquatic and semiaquatic plants.

Among the identified species of primary parasites, 7 species are found to be most effective: Aphidius absinthii, A. funebris, A. ervi, Lysiphlebus confusus, L. cardui, L. fabarum, Praon volucre.

Keywords: *Aphidiidae, aphid parasites, Central Forest-steppe of Ukraine.*

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Одержано редакцією 11.11.2014
Прийнято до публікації 07.12.2014